

УДК 070.13:655.4](091)

Юрій Бондар,

доцент кафедри видавничої справи та редагування
Інституту журналістики Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
кандидат політичних наук

Книга і боротьба поглядів: цензура заради влади

У статті розглянуто питання утисків українського книговидання у різні історичні періоди, проаналізовано використання книжкових видань у політичній боротьбі за національні права і свободи.

Ключові слова: політична боротьба, мовне питання, книга, книговидання, цензура.

Історія намагань обмежити доступ до тих чи інших публікацій, видань, заборонити їх з політичних або світоглядних міркувань сягає століть. Існувала практика релігійного, а потім і світсько-державного переслідування книжкового інакодумства і в Російській імперії. Тут вона часто-густо була замішана на національному мовному ґрунті, протистоянні імперської влади насамперед з українськими національно-визвольними змаганнями. Дослідники нараховують від ста до двохсот різних директив російського царату, що стосувалися обмежень української мови. Серед них розпорядження й укази Петра I, цариці Анни Іванівни, одіозний Валувєвський циркуляр від 1863 року та чимало інших [2, 46—47].

Для придушення українських видань російська влада використовувала усі можливі важелі — від преси й зросійщення інтелігенції до державних установ і церкви. Українці протидіяли наступу на свої права. Помітним явищем суспільно-політичного життя другої половини XIX століття стала, зокрема діяльність українських товариств "Громади". Перша з "Громад" була утворена 1859 року колишніми "кирило-мефодіївцями", які після заслання оселилися у Санкт-Петербурзі. Завданнями культурно-освітньої (так задекларували) організації її засновники визначили, зокрема, пробудження національної свідомості, поширення національної ідеї та літературного слова. "Громада" заснувала перший у Росії український часопис "Основа", створили і друкарню українських книжок (за цей напрям роботи відповідав Пантелеймон Куліш). Згодом подібні фактично нелегальні організації виникли на українських землях у Харкові, Одесі, Чернігові, Херсоні, Полтаві. Однією з найпотужніших була київська (так звана "Стара") "Громада", осердя якої становили яскраві й авторитетні представники української інтелігенції Михайло Драгоманов, Павло Чубинський, Микола Лисенко, Анатолій Свидницький, Михайло Старицький та інші. Наріжними прагненнями громадівці проголосили національне визволення, забезпечення демократичних прав і свобод, громадське самоврядування, орієнтацію на Європу та еволюційний шлях розвитку через просвітництво. Принципово важливого значення "Громада" надавала видавничій діяльності. Використовуючи для неї мінімальні легальні можливості в Росії, члени організації видавали літературу і за кордоном, куди не поширювалась царська цензура. Так, Сергій Подолинський спільно зі студентським товариством "Січ" 1874 року започаткував українську серію "брошур-метеликів" соціалістичного спрямування, що виходила друком у Відні. Там само на кошти Остапа Терлецького поча-

ли видавати і нелегальні брошури для народного читання [3, 180—181].

Опозиційна політична діяльність української інтелігенції спричинила відповідну і жорстку реакцію влади. Уособленням її став так званий Емський указ імператора Олександра II від 18(30) травня 1876 року. Його поява стала наслідком роботи "Особливої наради для припинення українофільської пропаганди", що була скликана восени 1875 року за участю міністрів внутрішніх справ та освіти, обер-прокурора Синоду й начальника III відділення у зв'язку із запискою імператору "Про так званий українофільський рух" голови Київської археологічної комісії, піклувальника Київського навчального округу Михайла Юзефовича. [3, 234]. У записці чиновник наголошував, що українці прагнуть окремішності, бо хочуть "вільної України у формі республіки з гетьманом на чолі". За рекомендаціями "особливої наради", указом заборонялось видавати українською оригінальні твори і робити переклади з інших мов, ввозити книги, написані українською, з-за кордону. Видавати українською можна було лише історичні літературні пам'ятки та художні твори, написані відповідно до російської орфографії й схвалені Головним управлінням у справах друку. Місцеві адміністрації повинні були стежити, щоб у початкових школах не викладали українською, а з бібліотек було вилучено усі українські книги, що не відповідали вимогам. Піклувальникам навчальних округів наказали скласти іменні списки викладачів з позначкою про їхню благонадійність "щодо українофільських тенденцій", а надалі дбати, щоб на викладацькі посади в Україні призначали переважно великоросів, а українців розподіляти деінде [1, 102]. Окремий пункт указу стосувався і чільних громадівців Михайла Драгоманова та Павла Чубинського, яким заборонили жити в Україні.

Емський указ безпосередньо позначився на подальшій долі Михайла Драгоманова. Позбавлений ще й права викладати у Київському, а потім Харківському та Новоросійському (нині — Одеському) університетах "за неблагонадійність", він вимушений був виїхати за кордон, ставши, за визначенням історика Івана Лисяка-Рудницького, першим українським політичним емігрантом XIX століття. Згодом за кордон перебрались і деякі інші громадівці, зокрема, Микола Зібер, Федір Вовк, Сергій Подолинський.

З іменем Михайла Драгоманова пов'язане і створення української безцензурної друкарні "Печатня "Громади" у Женеві, яка стала знаковим і найуспішнішим видавничим проектом української еміграції. Фактично женецьке україн-

ське видавництво діяло упродовж 1876—1889 років, видавши 112 назв книг та брошур українською і російською мовами переважно антиімперського спрямування. Безцензурну українську літературу поширювали як в межах Російської імперії, так і в Європі "з метою ознайомлення з українським питанням". Видання в царську Росію, зокрема в Київ, Одесу, Катеринослав і навіть у Москву та Санкт-Петербург, спрямовували нелегально, застосовуючи для цього найрізноманітніші хитрощі. Однією з них було друкування мініатюрних видань, які пересилали в упаковках для цигарок. Важливим напрямом діяльності було і видання суспільно-політичного збірника "Громада", який став "першим українським політичним журналом" і мав неабияке значення для формування української політичної думки. Припинила свою діяльність "Печатня "Громади" теж з політичних причин — через розбіжності в поглядах Михайла Драгоманова й інших старогромадівців.

Формою гуртування українців та протидії зросійщенню за царату стало і написання українських підручників, до чого долучились найкращі українські вчені та письменники. Внаслідок цього з'явилися книжки для читання "Рідна школа" С. Черкасенка, "Рідне слово" Б. Грінченка, "Коротка граматики" Г. Шерстюка, "Арифметика" О. Кониського, "Історія України-Руси" М. Аркаса, "Коротка географія України" С. Рудницького та інші.

Занепокоєні такою активністю і вбачаючи в ній небезпеку політичному режиму, російські владодержці і далі намагались обмежити діяльність національних громад. 20 січня 1910 року міністр внутрішніх справ Росії Петро Столипін своїм циркуляром наказав губернаторам на місцях не дозволяти створювати будь-які "іноземницькі товариства, у тім числі українські та єврейські, незалежно від мети, що ними ставляться". 4 вересня 1911 року прем'єр-міністр Росії Петро Столипін був смертельно поранений у Києві євреєм-есером Дмитром Багровим...

Фото 1. Плакат "Русифікація — геноцид України"

Переддень Першої світової війни поклав початок і новому наступу на українське друковане слово. 21 липня 1914 року у Російській імперії припинили вихід усіх українських газет та журналів, закрили українські видавництва і взагалі заборонили будь-що друкувати українською мовою. Багатьох українських діячів вислали за межі України.

Велику роботу з національного самоусвідомлення українців на західноукраїнських землях провадило товариство "Просвіта". Засноване у Львові в грудні 1868 року групою народовців, товариство основною метою визначило просвіту, у тому числі у політичній сфері. Активно розбудовувалась мережа філій і читалень товариства, до 1939 року ними було охоплено понад 85% західноукраїнських територій.

"Просвіта" співпрацювала з українськими політичними партіями, засновувала українські школи, що в умовах надання польській мові статусу урядової було викликом владі. Важливе значення члени товариства приділяли видавничій діяльності. Було започатковано кілька книжкових серій, серед яких "Руська писемність", "Народна бібліотека", "Історична бібліотека", "Життя і знання" та інші, дуже популярних в українців Галичини. За роки існування "Просвіта" випустила майже тисячу назв різноманітних видань. Товариство організувало і власну мережу книгорозповсюдження. Значну кількість видань "Просвіта" поширювала добровільно, надсилаючи поштою у тому числі й на Велику Україну. Польська влада, як і російська, була стривожена просвітницькою діяльністю серед українців. 1939 року діяльність "Просвіти" призупинили, а значну кількість книжкових фондів знищили [3, 624—626].

Осередки "Просвіти" діяли і в Наддніпров'ї. Філії товариства працювали в Києві, Одесі, Катеринославі та інших містах України, на Кубані, а також за межами українських територій, зокрема, у Новочеркаську, Баку, Владивостоці.

Після повалення царизму вставати з колін почала і українська книга. Тимчасовий уряд, що прийшов до влади, ухвалив — дозволити викладання і використання підручників українською мовою в школах Київської навчальної округи, а російська стала обов'язковою лише від другого класу. У вищій школі заснували і кафедри української мови та літератури. 30 травня 1917 року в доповідній записці Тимчасовому уряду з питань автономії, зокрема, наголошувалося, що "Відповідальні посади як громадянської, так і духовної адміністрації в Україні треба замінити особами, що користуються довір'ям населення, говорять його мовою і знайомі з його побутом". Лібералізація політики позначилася на книговидаванні. Уже 1917 року в Україні побачило світ 747 видань українською (для порівняння, російською — 452). Однак картина швидко змінилася після приходу до влади більшовиків. 1922 року було видано лише 186 книжок українською, а ось російською — 491.

Відновлення політики утисків спричинило спротив українців. Розуміючи хиткість влади, у Москві вирішили трохи попустити віжки. Розпочався так званий період українізації, коли почали з'являтися українські видавництва, книги, нові літературні імена, а українська утверджується у науці, школі, державних закладах і установах. Тривав період українізації до 1931 року. Відчувши силу, більшовицька влада, яка й далі залишалась імперською за своєю суттю та ідеологією, знову взялася за старе. Процеси українізації швидко згорнули, а її лідерів та організаторів здебільшого репресували. Трагічно завершилась доля Олександра Шумського, Миколи Хвильового, Майка Йогансена, Сергія Єфремова та багатьох інших українських літераторів та книговидавців.

Боролися не лише з людьми, а й з книгами. Показовим є нищення українського правопису 1928 року, який підготували найавторитетніші українські вчені-мовники. За вказівкою Москви, вердиктом Народного комісаріату освіти України правопис було визнано націоналістичним, таким, що перешкоджає зближенню і дружбі українського і російського народів. "Шкідливий" твір відредагували, вилучивши з нього майже усе, що не відповідало російській мовній традиції й мовотворенню. Трохи пізніше знищили й усіх авторів правопису 1928 року. Подібна доля спіткала і "Російсько-український словник" 1937 року [9].

Зауважимо, що боротьба на книжковому полі велась не лише і не тільки між імперськими силами Кремля — прибічниками єдності під неодмінно російським началом і штандар-

тами — і національними рухами, які обстоювали право на культурну самобутність та традиції. Водорозділ увиразнився і загострився тепер і на власне політичному, ідеологічному ґрунті, між носіями комуністичної та інших ідеологій.

Варто сказати, що іще задовго до приходу до влади більшовики неоднозначно задекларували своє ставлення до видавничої діяльності. У програмній статті "Партійна організація і партійна література", що вперше була опублікована у газеті "Новая жизнь" у листопаді 1905 року, більшовицький лідер Володимир Ленін зазначив: "Видавництва і склади, магазини і читальні, бібліотеки та різні заклади торгівлі книгами — все це має стати партійним, підзвітним. За всією цією роботою повинен стежити соціалістичний пролетаріат, всю її контролювати" [5, 103].

Контролювати більшовики розпочали з перших же днів своєї влади. Продовжив тоталітарну традицію утисків літератури з політичних мотивів відомий "Декрет про друк" Ради Народних Комісарів від 27 жовтня (19 листопада) 1917 року. Визнавши фактично нездатність протистояти друкованому слову опонентів, більшовики наполягли (есери й меншовики були проти) на "тимчасовій" забороні опозиційних видань. Разом із закриттям газет і журналів, таких, як "Русская воля", "Новое время", "Биржевые ведомости", "Копейка", "Русское слово" та інших (загалом 470 видань), припинили діяльність і друкарень, що завдало удару по книговидавництву. Були закриті, зокрема найбільші друкарні у Петербурзі, Москві, Катеринбурзі, Одесі, Харкові, інших містах.

Надалі ленінці вже ні з ким не погоджували своїх дій. У січні 1918 року було створено Революційний трибунал друку, а також Комісаріат агітації, пропаганди і друку — перші органи централізованого керівництва друком по-більшовицьки. Боротьба з книгами знову набула форми політичної цензури, до того ж тотального характеру, який визначала насамперед комуністична ідеологія.

1922 року було створено Головне управління у справах преси при НКО УСРР, яке мало опікуватись книжковою торгівлею, бібліотеками, везенням книг з-за кордону. Згодом його реорганізували у Головліт — головне управління в справах літератури та видавництва. В його обов'язки, відповідно до постанови ВЦВК і РНК УСРР, входив і контроль за політико-ідеологічним змістом творів друку, рукописів, книг тощо. Фактично цензорна установа набула право не лише контролювати твори, а й забороняти до видання та розповсюдження книги, конфіскувати видання, що не підлягали розповсюдженню [9].

Одночасно ревізувались і бібліотечні фонди, з яких вилучали політично шкідливі видання художньої та навчальної літератури. Причому оціночні критерії, що служили підставою для заборони тієї чи іншої книги, давали змогу тлумачити "шкідливість" на власний розсуд, скажімо, критична стаття про твір у пресі або його "халтурність". Безумовній забороні підлягали, зокрема, книги, що пропагували "націоналістичний патріотизм", релігійність, шанобливе ставлення до статків тощо. Заборонялись ідейно ворожі білоемігрантські та націоналістичні (з уточненням — українською мовою) емігрантські видання, твори з історії Західної України.

Небезпеку радянська влада вбачала навіть у дитячих казках, які, з'ясується, суперечили завданням виховання матеріалістичного світогляду і відображали буржуазні настрої. Шкідливими визнали твори Шарля Перо, Ганса-Христіана Андерсена, С. Гейдрота, Д. Маміна-Сибіряка та інших дитячих письменників, їх дозволяли до друку лише після відповідного редагування. За непослух карали. Так, за

несанкціонований випуск казок Г.-Х. Андерсена закрили видавництва "Космос" і "Слово", а співробітників, причетних до видання, звільнили з роботи і притягнули до відповідальності за "викривлення генеральної лінії партії" [4, 38].

Фото 2. Штамп військової цензури з дозволом на друк

Радянська цензура породила так звані Списки літератури, яка підлягала вилученню з продажу, бібліотек та навчальних закладів. Такі списки узгоджувались і затверджувались на засіданнях комуністичного Політбюро і були обов'язковими до виконання. В Україні подібні списки з'явилися 1934 року за підписом наркома освіти В. Затонського. Згодом почали складати і списки "небажаних" авторів, твори яких також підлягали вилученню. Щоразу — з розростанням репресій проти інтелігенції — такі переліки ставали все довшими. Часто до них потрапляли й ті, хто сам цензурував раніше видання. Зрештою список осіб, твори яких підлягали вилученню, налічував понад дві тисячі прізвищ. Про те, як діяла репресивна система цензури, в інтерв'ю тижневику "Аргументы и факты" розповів 2006 року начальник 3-го управління Головліту Володимир Симаньков. Він згадує:

"Головліт був для ЦК КПРС своєрідною "паличкою-стукалочкою". Адже усі питання, що стосувалися друку, ухвалював ЦК, а втілював Головліт. Це стосувалося і вилучення книг. У нас був величезний список осіб, не лише твори яких підлягали вилученню, а й саме згадування про них. Достатньо було де-небудь згадати хоча б рядком Троцького, Зинов'єва чи Камен'єва — все, книгу безжалюдно вилучали. Коли ж одразу після смерті Сталіна Берія став першим заступником голови Ради Міністрів, він одразу забрав Головліт під своє крило. До нас прислали військових не нижче полковника, які обіймали провідні цензорні посади. А потім настав час, коли почали вилучати Берію..."

Останній "Зведений список книг, що підлягають виключенню з бібліотек та торговельної мережі" з'явився 1988 року фактично напередодні заборони КПРС. Внаслідок "читок", які свідчать дослідники, з відкритих фондів було вилучено майже половину творів, що видали в Україні впродовж радянського періоду. Нині лише у Державному архіві друку Книжкової палати України зберігається майже 30 тисяч книг і брошур, заборонених з ідеологічних та політичних причин [8, 3].

Були й інші списки, що регламентували доступність і відкритість інформації на сторінках ЗМІ та книговидавць. До таких належав і "Перелік відомостей, заборонених до опублікування у відкритій пресі, передачах радіо та телебачення" Головного управління з охорони державних таємниць у пресі при Раді Міністрів СРСР, за дотриманням якого стежили у Голов- та інших "літах" на місцях. Окрім зрозумілих, певно, застережень щодо, приміром, дислокації, чисельності військ, озброєнь тощо табу накладали і на іншу інформацію, очевидно, "зайву" для звичайних громадян. Серед іншого до таких таємниць належали і відомості про "кількість неграмотних; відомості про кредитування розповсюдження радянської

літератури в капіталістичних країнах, про порядок розповсюдження іноземної періодики в СРСР, про діяльність кореспондентів зарубіжних ЗМІ; відомості про органи радянської цензури, що розкривають характер, організацію і методи їхньої роботи" [7].

Робота видавництва чітко регламентувалась з позицій комуністичної влади. Так, у п. 02 "Типового положення про підготовку текстових оригіналів неперіодичних видань до випуску", затверженому наказом Держкомвидаву СРСР від 9 листопада 1982 року, визначалось, що друковані видання СРСР повинні неодмінно "відповідати принципу партійності літератури, вирізнятися високими ідейно-політичними достоїнствами... не містити матеріалів, що суперечать інтересам соціалістичної держави і завданням охорони державних таємниць у друці".

Павутиння цензурних обмежень оповило фактично усе. Без погодження з прикріпленим "куратором" Головліту не міг вийти жоден номер газети, журналу чи книга. Ідеологічна цензура доходила до вершин абсурду. Той же Володимир Симаньков згадує, як один з літературних журналів умістив вірш білоруського поета Пимена Панченка "Забуті могили". Твір був про те, що є могили захисників Вітчизни, за якими не доглядають, що є байдужі люди. Вірш вилучили буквально в останню годину з верстки. А в наступному числі журналу вийшов інший вірш Панченка. Про доглянуті могили, про те, що байдужих нема і все чудово... Зішлось і на власний приклад. Працюючи у видавництві ЦК ЛКСМУ "Молодь" над книгою Павла Поповича "Випробування космосом і Землею", ми подали її на обов'язкове тоді погодження до Головліту, що розташовувався, до слова, в одному приміщенні з "головним видавництвом партійного ЦК" — "Політвидавом України" на Десятинній у Києві.

Фото 3. Перелік відомостей, заборонених до друку — теж книжка

Цензор, уважно ознайомившись із рукописом, зажадав вилучити частину тексту. Стосувалося це, зокрема, розповіді про трагічну загибель одного з екіпажів американського "Аполло" на стартовому майданчику. На здивування — в чому ж тут порушення державної таємниці? — цензор незворушно відповів: ми не повинні викликати в читачів співчуття до американців — наших ворогів. Вилучив головлітвець, попри заперечення, й інше, про що українцям, на його думку, не варто було, мабуть, знати. Зокрема й розповідь про харків'янина Валентина Бондаренка, який входив до першого складу загону космонавтів. (Зазначу, що більшість вилученого раніше вже була оприлюднена у московському виданні книги Павла Поповича.)

Не "пушали" до радянського читача і видання, офіційно ніби визнані в СРСР. Так, за радянської влади оприлюднили лише 7 томів із 40 матеріалів Нюрнберзького процесу. Лише ті, які влаштовували радянську пропаганду, на інші наклали табу.

Окремою темою є видання творів комуністичних лідерів. Їхнє публікування теж здійснювалось під жорстким партійним контролем. У 20-х роках утворили навіть наукові установи, завдання яких полягало у дотриманні ідеологічної цноти таких видань. Діяли вони на правах відділів секретаріату ЦК РКП(б) — ВКП(б). До них належали Іспарт (Комісія зі збирання і вивчення матеріалів з історії Жовтневої революції й партії), Інститути В. І. Леніна, К. Маркса і Ф. Енгельса (пізніше їх неодноразово реорганізовували і об'єднували). Відповідно до розпоряджень ЦК ВКП(б) до цих установ необхідно було спрямовувати, зокрема, усі виявлені документи і матеріали (листи, записки, замітки) Леніна, які згодом мали публікувати, так би мовити, централізовано. Без дозволу ЦК, а згодом Інституту В. І. Леніна, друк таких матеріалів заборонили. За даними дослідника М. Зеленова, упродовж 1921 — 1929 років Політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило понад 60 постанов, що стосувались видання ленінських творів. Дуже часто їх витягували з-під архівного сукна на потребу керівництва партії, для боротьби з політичними опонентами. Про це красномовно свідчить, зокрема, і книга "Про публікацію літературної спадщини В. І. Леніна за 20 років", яку видали 1944 року на честь 20-річчя Інституту Леніна. Серед іншого у ній йдеться: "У 1929 — 1930 рр., коли склалось і відверто виступило проти партії бухаринське правочентристське угруповання, були опубліковані документи Леніна, які викривали антимарксистські, антибільшовицькі буржуазно-ліквідаторські позиції Бухарина з основних питань політики партії і Радянської держави... Для розгрому антиленінського угруповання Бухарина велике значення мало опублікування в XI "Ленінському збірнику" (1929 р.) зауважень Леніна на книгу "Економіка перехідного періоду", де Ленін різко батожив Бухарина. Поява друком цих робіт Леніна була дуже сильним ударом по всіх зрадницьких елементах, які намагались викривити вчення Леніна. Опублікування цих документів сприяло справі ідейного і організаційного розгрому ворогів народу — троцькістів, зінов'євців, бухаринців — і перемозі генеральної лінії більшовицької партії". Варто підкреслити, що після об'єднання Інститутів Маркса і Енгельса та Леніна в 1930 році в ІМЕЛ (Інститут Маркса — Енгельса — Леніна) питання, що саме друкувати з ленінської спадщини, вирішував фактично лише Йосип Сталін. Саме тому багато творів Леніна довго залишались недосяжними для пересічних читачів. До таких належав і так званий "Лист до з'їзду" — своєрідний політичний заповіт Леніна однопартійцям, де він вказував на негативні риси Сталіна і застерігав від обрання того лідером. Проте таємницею "Лист" був лише для радянських громадян. Відомішим він був на Заході. Уперше таємний "заповіт вождя" у книзі про Леніна згадав американський дослідник М. Істмен 1925 року, пізніше його активно використовували і супротивники Сталіна. Вилучаючи й забороняючи одних, комуністичні ідеологи турбувались одночасно і про створення політично корисних, на їх погляд, видань. Стосувались вони здебільшого возвеличення ролі партії у ратних та трудових звершеннях радянського народу. Створювались і видавництва, завданням яких було продукування саме пропагандистської літератури. В Україні на виданні таких книг спеціалізували вже згаданий "Політвидав України". Утім видавати ідеологічно зорієнтовану літературу повинні були усі. Скажімо, мати свої книжкові "Ленініани" вважали за обов'язок навіть молодіжні та дитячі видавництва. Книжковою модою стало видання різноманітних подарункових і сувенірних книжок і книжечок класиків марксизму-ленінізму та продовжувачів комуністичної справи, вихід яких приурочу-

вали до усіляких партійних подій та ювілеїв. Такі поліпшені видання виготовляли на експериментальних книжкових фабриках, а особливо значимі й за кордоном, здебільшого у Німецькій Демократичній Республіці, де соціалістична поліграфічна галузь була найрозвиненішою. Для пропаганди видань була задіяна уся система політосвіти, товариств "Знання" та книголюбів, на допомогу яким видавали спеціальні методичні посібники та рекомендації [6]. Інший напрям — контрпропагандистські видання. Їхнє завдання полягало у розвінчуванні ворожої ідеології та способу життя, викритті підступів проти радянської влади та соціалістичного устрою, у тому числі й на видавничому фронті.

Фото 4. Методичні рекомендації на допомогу книголюбам

Список використаної літератури

1. Бондар Ю. В. Енциклопедія для видавця та журналіста / Бондар Ю. В., Головатий М. Ф., Сенченко М. І. — К. : Персонал, 2010. — 400.
2. Бондар Ю. В. Свобода слова: українська мірка / Ю. В. Бондар. — К. : МАУП, 2006. — 148 с.
3. Довідник з історії України / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. — Вид. 2-ге, допрац. і доповн. — К. : Генеза, 2001. — 1136 с.
4. Гастинщиков В. Цензура як елемент інформаційної війни / Валерій Гастинщиков // Вісник Книжкової палати. — 2009. — № 9. — С. 36—39.
5. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. — М. : Политиздат, 1968. — Т.12. — XXIII, 580 с.
6. Ленинский комсомол и книга / Добров. о-во любителей книги УССР. — К. : ДОК УССР, 1985. — 40 с.
7. Перечень сведений, запрещенных к опубликованию в открытой печати, передачах по радио и телевидению. — М., 1970. — 248 с.
8. Сенченко М. І. Трансформація цензури — від явної до латентної / Микола Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2007. — № 11. — С. 3—6.
9. Федотова О. О. Політична цензура друкованих видань в СРСР — УРСР (1917—1990) / О. О. Федотова. — К. : Парлам. вид-во, 2009. — 352 с.

В статье рассмотрен вопрос притеснений украинского книгоиздания в разные исторические периоды, проанализировано использование книжных изданий в политической борьбе за национальные права и свободы.

The article examines questions of Ukrainian book publishing infringement in different historical periods, it analyses the use of book editions in political struggle for national rights and freedom.

Надійшла в редакцію 22 вересня 2011 року